

МУДРІСТЬ ЯК ФОРМА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ

У статті здійснено теоретичний аналіз дефініції «мудрість»; розкривається її змістово-сміслове наповнення. Мудрість розглядається автором як інтелектуально-моральна особистісна складова. Піднімається проблема співвідношення понять «розумність» – «мудрість».

На основі емпіричного дослідження здійснено порівняльний аналіз інтерпретацій вищезгаданого поняття між різними віковими категоріями осіб, зокрема, майбутніми психологами (студентами) та людьми старшого віку.

Ключові слова: мудрість, інтелект, досвід, інтелектуальна зрілість, інтелектуальна обдарованість, моральність.

The article reveals the problem of wisdom in philosophical psychological discourse. The author interprets and generalizes various theoretical approaches to the given above phenomenon. Wisdom is considered to be a person's intellectual talent, intellectual maturity including balanced attitude to life and to be open to a new experience. It's mostly pointed out that the category «wisdom» is closely related with a person's attitude to himself, to the world and to all around him. It is not only about the person's gained experience but about his/her «quality of life» concerning his ability «to exist», to develop, to accept, to enrich knowledge and to implement them in real practical life. Hence, there are the following conditions helping a person to integrate his life effectively as an individual's successful covering the crisis and conflicts, his developing adaptive personal abilities, his ability to get useful lessons of the passed failures, his ability to accumulate energy potential all passed stages. Wisdom promotes a person's success, makes his life more full, mature, harmonious.

Based on the theoretical analysis of the author's found problem, there have been made the empirical study, in particular, a comparative analysis of interpretations of the given meaning between different aged groups by future psychologists (students), in particular, and elderly aged people. The study showed that with the age the contextual meaning of «wisdom» includes more ethical components of personality associated both with personal characteristics and a person's aim, i. e. belief, spirituality etc. That proves that with the age a person starts to need an association, communication, relations. Having lost social relation, doing parental duty of growing up children who have started their own families, wishing to transfer their experience leads to start feeling in need, in relation, in love, which imprints on elderly people's understanding the given above meaning.

Further on the author intends to study gender-role differentiations by interpreting the a category «wisdom», studying ethno-graphical material in folklore studies, ethnography, where the given above meaning was widely represented (especially in fairy tales) as a personal character, moral virtue etc.

Keywords: wisdom, intellect, experience, intellectual maturity, intellectual talent, morality.

Постановка проблеми. Сьогодні, зважаючи на невідпинний розвиток науки, техніки, всіх благ цивілізації, глобальних проривів у дослідженні космосу, впровадженні нанотехнологій, робототехнологій, як ніколи гостро постає питання подальшого статусу Homo sapiens на планеті Земля. Жодне з відкриттів,

на які сьогодні здатна людина, не може претендувати на прогрес, якщо не буде зважене, перевірене, з розумною долею ризику зі всіма «за» і «проти». Без здорового глузду, мудрості, шлях до поступу і розквіту цивілізації буде зведений нанівець. Вже сьогодні кожен креативний прорив має народжуватись із постановки питання: чи це буде на користь людській спільноті, і людині, зокрема.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз поняття «мудрість» та емпірично співвіднести його інтерпретацію між різними віковими категоріями осіб.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до філософських джерел [9], знаходимо означення мудрості як позатеоретичної форми філософського відношення до дійсності, що не вичерпується пізнанням істини, а потребує «життя в істині». Відтак мудрість визначається як досвідченість, що характеризується етичною духовністю, причетністю до вищих життєвих цінностей. Мудрість є результатом використання пізнавальних та інтелектуальних зусиль людини в їх органічному зв'язку із потребами реальної життєдіяльності і є різновидом практично орієнтованої свідомості [9].

Цікавим видається нам і підхід М.А. Козловця в його філософському означенні мудрості як поняття, що позначає найвище, цілісне, духовно-практичне знання, орієнтоване на досягнення абсолютного смислу буття і яке досягається через духовно-життєвий пошук істини суб'єктом знання [2].

Згідно з Тлумачним словником української мови, мудрий – це наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід; розумний, досвідчений [8, с. 234]. Та чи кожна розумна людина є мудрою? Якщо розум передається генетично, він успадковується (по батьківсько-материнській лінії), і йому сприяє навчання, то мудрість, як цілісна особистісна характеристика набувається самосвідомістю та самовихованням. З іншого боку, постановка питання про співвідношення дефініції розумності-мудрості спонукає звернутися до розуміння природи інтелекту та, зокрема, таких його видів: плинний, кристалізований. Так, згідно з Р. Кеттелом, кристалізований інтелект (gs) є результатом освіти і культуральних впливів, функція якого полягає в накопиченні знань і навичок, набутих у процесі соціалізації і є своєрідним конденсатом досвіду. У той час, як плинний інтелект (gf), розкриваючи біологічні можливості нервової системи, виконує функцію, що відповідає за швидкість і точність обробки інформації, оволодіння новими знаннями. І якщо плинний інтелект розвивається до певної вікової межі (юність), а в дорослому віці йде на спад (інволюція, що позначається на роботі нервової системи), то кристалізований інтелект може розвиватися протягом життя, допоки людина зберігає необхідний для цього рівень функціонування вищих психічних процесів (сприймання, пам'ять, мислення тощо). Водночас Б. Балтес (Цит. за: [3, с. 853]) мудрість пов'язує із системою експертних знань, до структури яких він відносить фактуальні знання, процедурні, контекстуальні (пов'язані з подіями в особистому житті й історичними перебігами); знання відносності життєвих цінностей та знання непередбачуваної мінливості життя. Власне кристалізований інтелект і є, на думку Б. Балтеса, проявом мудрості у пізній дорослості. Мудрість передбачає глибину осмислення життя, вміння розпізнавати в ньому значуще, знахо-

дити рішення для непередбачених, випадкових життєвих ситуацій, вміння визначати життєві завдання і вибудовувати їхні цілі. Як вищий прояв глибини розуму людини, мудрість ґрунтується на розвиненій у неї здатності до аналізу й узагальнення, життєвому досвіді і здоровому глузді. Водночас вона експлікується як інтеграція, цілісність, що протиставляється відчаю (як категорія, що притаманна старшим людям) [15]; як експертна система знань, орієнтована на практичну сторону життя, глибокий розум, що опирається на життєвий досвід [3]; як когнітивна властивість, в основі якої лежить кристалізований, культурно-зумовлений інтелект і яка пов'язана з досвідом і особистістю людини [3]; як вершинне утворення інтегрованої особистості, що перебуває у постійному розвитку [1] і співвідноситься з якістю життєвого досвіду суб'єкта; як психосоціальна якість, пов'язана з почуттям цілісності Я (его-інтеграція), завдяки якій людина визнає відносність знань, придбаних протягом життя [12, с. 266].

Мовиться про трансформацію пережитого досвіду у внутрішній план буття особистості, осмисленого у контексті особистісної значущості і можливостей для подальшого росту, при якому він зможе перейти в нову психологічну якість – мудрість. Звідси мудрою може бути людина, у якої розвинена здатність глибоко проникати в сутність життєвих проблем, розуміти неоднозначність наслідків тих чи інших подій, вловлювати індикатори майбутніх змін (якщо вона володіє масивом тих знань, які необхідні їй у житті), вміє розбудовувати доброзичливі стосунки з іншими на основі розвинених рефлексивних знань, умінь та навичок, вміє долати труднощі та оптимістично сприймати дійсність, не зупиняючись у своєму розвитку, продовжує творити себе, навколишній світ. Разом з тим Л.І. Анциферова зауважує, що функціональна система мудрості вимагає високої енергетики, напруженої роботи усієї емоційної сфери, гнучкої інтелектуальної діяльності. Звідси у функціональній системі мудрості повинен діяти не тільки кристалізований інтелект, але й інтелект флюїдний [1, с. 415].

М. Епштейн означив мудрість як здатність людини мислити та діяти відповідно до вищих цілей життя, підіймаючись над обмеженістю часткових та плінних інтересів, у тому числі власних, «здібність розумно розпоряджатися своїм розумом» [13].

Мудра людина живе у відповідність до тих умов, в яких вона знаходиться, сприймаючи життя як урок. При цьому у пошуках благ для себе й інших прагне змінювати те, що можливо, але й приймає те, що є даністю.

Якісні зміни, що настають після 50 років, М.Я. Перна визначає як початок фази споглядання та мудрості, а цей період – як час, коли «відкривається те, що молодим недоступне» [5, с. 111]. Людина у старості володіє накопиченим досвідом, можливістю до роздумів завдяки силі характеру та здоровому глузду. Мудрість старшої людини означає діалектичність, вміння погоджувати безліч думок (жити у світі поліфонії), бути критичною (рефлексивною), діалогічною (мислити відповідями і запитаннями), позаяк дає собі звіт у відносності всіх знань, набутих людиною протягом життя в одному історичному періоді, усвідомлення безумовного значення самого життя перед лицем смерті [11, с. 234]. Досвід і мудрість завжди були функцією часу. Мудрість як стан духу, смисл

якого у налагодженні зв'язку і наступності поколінь, звільнення історії від випадковості і суєтності звичайного життя, погляд у минуле, теперішнє і майбутнє одночасно, що піднімає стару людину в ранг філософа життя, робить позицію старої людини в сучасному світі унікальною за своєю суспільною й історичною значущістю і гуманною за своєю спрямованістю (Цит.за: [4, с. 175]).

Великий життєвий досвід (знання, уміння), що лежить в основі мудрості, занурює особистість у систему моральних, релігійних, етичних, естетичних, громадянських та інших духовних відносин та цінностей, які визначають її життєву позицію у вік пізньої дорослості і репрезентує високий рівень розвитку інтегрованої (цілісної) особистості [1, с. 304].

М.А. Холодна відносить мудрість до однієї з форм інтелектуальної обдарованості, більше того, означає її як інтелектуальну зрілість, що проявляється у контексті звичного образу життя і є результатом тривалого й унікального процесу накопичення життєвого досвіду, результатом чого є те, що у дорослого складається особлива ментальна модель дійсності, що об'єднує знання про об'єктивний світ, інших людей і власне «Я», що не піддається традиційному дослідженню психометричними тестами [10]. Мовиться про своєрідність індивідуального ментального досвіду, що охоплює рівень сприймання, розуміння й інтерпретації дійсності, тобто інтеграція різних форм з лівовою часткою метакогнітивного досвіду.

Українська дослідниця М.Л. Смутьсон виокремлює три головні функції мудрості: адаптаційну, організуючу та розвивальну. Мудрість є метакогнітивною характеристикою, становлення якої відбувається протягом усього життя людини і яка «відображає результати функціонування інтелекту (практичного), зокрема в проблемному просторі у взаємозв'язку з особистісними рисами [6]. Мудрість як психологічний феномен тісно пов'язана з якістю мислення і є властивістю людського розуму підноситися над бажаннями Я, чітко відрізнити істинні запити (реально затребувані) від неістинних (ілюзорних, надуманих), бачити життєві пріоритети тощо. Мудрість утримує розум від суєти, від само впевненості і від саморозтрати, наповнюючи життя смислами, позаяк є ознакою не тільки «учительства», але й «учнівства», як здатність до розвитку.

Мудрість старої людини М.Л. Смутьсон пов'язує зі специфічною, мудрою, інтегрованою на новому рівні ментальною моделлю світу [6], результату розуміння та інтерпретації власного досвіду суб'єктом і / або досвіду групи, популяції, суспільства. При цьому джерелами мудрості є не тільки власний досвід індивіда, але й культура. Включаючи експертне знання, мудрість містить дар передчуття, «трансцендентне вчування» [6].

Мудрість експлікуємо як розум, знання, досвід, наповнені любов'ю. Без любові мудрість зникає, натомість з'являється «розсудливе мудрування», як здатність «удаватися в зайві й непотрібні міркування» [8, с. 235]. Наявність у людині любові і мудрості робить її глибокою, доброзичливою, гуманною у ставленні до себе і світу.

Мудрість – мистецтво доцільної й продуктивної діяльності, спрямованої у бік творчості (В.В. Клименко), де вагомими для особистості виступають не

тільки знання, а й суб'єктивне ставлення до нього, наповнене переживаннями, пристрастями, емоціями; пошук свого справжнього Я, цілісності. Як зауважує Т.М. Титаренко: «Той, хто спромігся дати позитивну оцінку своїй життєвій історії, набуває мудрості й має ще можливості для подальшого особистісного зростання» [7, с. 152]. Осмислений, структурований, узагальнений досвід зміцнює здатність до системного мислення, до більш усебічного охоплення складних явищ.

Категорія мудрості нерозривно пов'язана зі ставленням людини до себе, світу (макрокосмос), до оточуючих людей. Вона відображає здатність людини приймати життя таким, як воно є, постійно вчитись, рефлексувати; вміння бачити сутність речей, відкидаючи другорядне. Завдання стадії інтегрованості (мудрості) полягає у знаходженні людиною смислу власного життя, в інтеграції всіх пройдених стадій і в набутті цілісності свого «Я». У проблемному полі мудрості органічно виокремлюються питання, як-от: розуміння людиною того, якою вона є насправді, які прояви непогодженості між усвідомлюваним, але не справжнім і справжнім Я; як її пізнати власну природу. Мудрість передбачає пошук і знаходження суб'єктом свого покликання, свого істинного «Я». Вирішення цього завдання повинне опиратись на здатність людини бути компетентною у побудові власного життя, організації свого майбутнього часу, у виробленні реальних життєвих програм, адекватної оцінки соціальної дійсності та ін.

Для нас мудрість – це виважене ставлення до життя, з відкритістю до нового досвіду. Інакше кажучи, це єдність і взаємообумовленість у системі зв'язку: «знаю – розумію – декларую – роблю». Звідси вчинок, дія особистості співвідноситься з її словами, принципами, життєвою позицією. Це єдність логіки, етики, що витікають одна з одної.

Звідси, на наш погляд, хоча поняття мудрість є дотичним до вікового діапазону життя людини, все ж, вважаємо, що немає прямого зв'язку між віком пізньої дорослості (цілісність або відчай за Е. Еріксоном) і феноменом мудрості, який в більшості «приписують» саме згаданому віку. Мудрість потрібно розвивати, напрацьовувати, «проживати», розвиваючи особистісну зрілість. Відтак спрага до самопізнання, духовний розвиток людини, постійна праця над собою (когнітивна й емоційна складові особистості), самостійність, цілісність, гармонійність її «внутрішнього» і «зовнішнього» світів роблять з людини мудреця не по віку, а по насиченості і якості пройдених уроків і викликів індивідуального буття.

Для переведення нашого дослідження з теоретичної в його емпіричну складову нами було поставлено завдання провести опитування студентів – майбутніх психологів, з метою з'ясування їхнього розуміння самого поняття «мудрість» (змістове наповнення). Для цього було опитано дві групи студентів 2-го курсу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (50 осіб) до проходження ними курсу з диференціальної психології, де вивчається це поняття у контексті вивчення проблеми інтелекту та інтелектуальної обдарованості особистості і дві групи студентів 4-го курсу (50 осіб), які вже мали відповідні знання після проходження ряду курсів психологічного

циклу, в тому числі раніше нами згаданого. Відтак студенти 2-го курсу під поняттям «мудрість» розуміють:

- досвід, означений прикметниками, на кшталт: багатий, власний, життєвий, великий, цінний – 50% з числа опитаних;
- знання (набуті, отримані протягом життя) – 30% осіб;
- розум, глибина мислення – 20% осіб.

Студенти 4-го курсу, окрім зазначених вище визначень, поглибили їх у своїх відповідях тим, що вищезгадані конструкти подавались ними з більш складними смисловими привнесеннями, що характеризують інтелектуально-моральні характеристики досліджуваного нами феномену, зокрема, наголошується не тільки досвід, а вже його правильне використання та застосування.

Відтак студенти 4-го курсу під поняттям «мудрість» розуміють:

- розуміння власних життєвих уроків і вміння робити з них висновки – 20% осіб;
- вміння приймати рішення, найбільш оптимальні в тій чи іншій ситуації – 20%;
- вміння приймати життя – 20%;
- вміння приймати інших та розуміти їх – 20%;
- вміння розпоряджатись власним розумом – 10%;
- знання життя – 10%.

Цікавим, на нашу думку, є означення поняття «мудрість» студентами 4-го курсу, на кшталт: «мудрість – це коли досвід проходження проблемних ситуацій і знань, набутих у процесі цього, діють злагоджено і взаємопідтримуюче у розв'язку різних проблемних ситуацій особистістю».

А тепер проаналізуємо інтерпретацію поняття мудрість старшими людьми (із дисертаційного дослідження автора) [4].

Емпіричне дослідження проводилось з людьми поважного віку Івано-Франківської, Волинської, Тернопільської та Запорізької областей. Загальна вибірка склала 174 особи 60 / 80 років.

Мудрість розглядається респондентами 60 / 70 рр., перш за все, як:

- осмисленість життя (26,3%);
- стриманість, поміркованість (26,3%);
- духовність (12,5%);
- досвідченість (12,5%).

У вибірці осіб 70 / 80 рр., як:

- духовність (20,69%);
- осмисленість життя (17,24%);
- впевненість, ерудованість (17,24%);
- досвідченість (15,52%).

У вибірці осіб понад 80 р., як:

- духовність (27,8%);
- досвідченість (22,2%);
- осмисленість життя (19,4%);
- вміння любити (11,1%);

- впевненість, ерудованість (11,1%);
- працьовитість (11,1%).

Як видно з попередніх досліджень, репрезентованих нами, з віком у семантичне наповнення поняття мудрість «проникають» більше етичні, духовні складові особистості, що пов'язуються як з особистісними рисами, так і зі спрямованістю особистості – вірою, духовністю тощо. У старшому віці все більше загострюється відчуття плинності життя, його минулості. На цьому ґрунті все більше окреслюються «істинні» потреби; прагнення передати свій досвід веде до загострення почуття потрібності, приналежності, любові, що теж накладає свою есхатологічну «тональність» у розумінні старшими людьми вищезгаданого поняття.

Висновки. З огляду на вищесказане, виснуємо, що мудрість – є інтелектуально-моральною особистісною складовою. До умов, що сприяють розвитку мудрості особистості належать: успішне розв'язання індивідом нормативних криз і конфліктів, вироблення ним адаптивних особистісних властивостей, уміння отримувати корисні уроки з минулих невдач, здатність акумулювати енергетичний потенціал усіх пройдених стадій. Мудрість сприяє успішності особистості, робить її життя більш наповненим, зрілим, гармонійним.

Перспективу подальших досліджень у цьому напрямку вбачаємо у дослідженні статево-рольової диференціації в інтерпретації категорії «мудрість», у дослідженні етнографічного матеріалу в галузі фольклористики, етнографії, де широко репрезентовано (зокрема, у казках) вищезгадане поняття як особистісна риса, моральна чеснота (персонажі, герої) тощо.

1. Анцыферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. М. : Ин-т психологии РАН, 2006. 512 с.
2. Козловець М. А. Мудрість як соціокультурний феномен. URL: eprints.zu.edu.ua/25085/1/Kozlovets%20tezy.pdf.
3. Крайг Г. Психология развития. СПб. : Питер, 2000. 992 с.
4. Міщиха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 400 с.
5. Пэрна Н. Я. Ритм, жизнь и творчество. М. : Петроград, 1925. 143 с.
6. Смутьсон М. Л. Мудрість як психологічний феномен. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2013.
7. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності. К. : Либідь, 2003. 376 с.
8. Тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. К. : Аконіт, 2001. Т. 2. 927 с.
9. Філософський академічний словник. К. : Абрис, 2002. URL: https://filos_uk.academic.ru.
10. Холодная М. А. Психология интеллекта : парадоксы исследования. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1997. 392 с.
11. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). СПб. : Питер Пресс, 1997. 608 с.
12. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
13. Эпштейн М. Мудрость. URL: <http://upmind.ru/node/37>.
14. Эпштейн М. К философии возраста: фрактальность жизни и периодическая таблица возрастов. *Звезда*. 2006. № 4. С. 200–211.
15. Эриксон Э. Детство и общество. СПб. : Ленато, 1996. 592 с.